

Şəhla
Cabbarlı

Orta əsrlərdən Van ətrafı və İrənin bəzi ərazilərinə köç edib yaşayan azsaylı ermənilərin dövlətləri olmadıqdan, onların həm dini, həm də siyasi mərkəzi erməni kilsələri sayılırdı. Prof. Yaqub Mahmudov son araşdırmalarında qeyd edir ki, erməni kilsələri siyasi mərkəz kimi dövlətlərdən imtiyazı ilk dəfə Qaraqoyunlu dövlətinin zamanında almışdı. Onlara Üçmüədzində kilsə tikməyə icazə verilmişdi.

Səfəvilər dövründə isə bu imtiyazlarını bir az daha artırmışdılar. Bu, sərbətsiz deyildi. Həmin dövrlərdə Şiə Səfəvi və Sünni Osmanlı arasında ticarət arcaq yəhudi və erməni tacirlər edirdilər. Çünki bir Şiə tacirinin Osmanlı torpaqlarına daxil olması qadağan idi. Səfəvidə də eyni qadağa mövcud idi. Ona görə də mütləq müsəlman olmayan kəslər ticarət edə bilmirdilər.

Ermənilərin saraylara bu cür yaxın olmaları, saraya bahalı hədiyyələr gətirmələri, ticarətdə həm də bəzi xəbər sızdırmalarda rollarının olması onları dövlət xadimlərinin yanında bəzən lazımlı adamlara çevirirdi. Erməni qriqorian kilsələrinin də tikilməsi, təmiri üçün icazələr bu üzündən verilmirdi. Səfəvi Şahı I Abbasın dövründən bütün kilsələrin mərkəzi Üçmüədzinə köçürüldü və dövlət onların fəaliyyəti qarşılığında sadəcə

yaq olduğunu erməni cəmiyyətlərinin nəzərinə çatdırdı. Bundan sonra Rusiya çarlığına nümayəndə heyəti göndərildi. 1878-ci ildə müharibənin yekunu kimi, Mkrıç Ayrik Xrimyan və digərləri rusların istəyi ilə Berlin konfransına yola düşdülər.

Berlin konfransında günlərlə qapıda oturan Xrimyan konfransa gələn qərblı diplomatlara "Məni qəbul edin, dilinizi bilmirəm, ermənilər adından göz yaşları dili ilə danışacağam", - deyərək bütün nəzərləri özünə çəkmişdi. Ondən sonra qəbul edilən Xrimyan istəyinə nail oldu. İlk dəfə ermənilər beynəlxalq konfransda özlərini tanıdılar.

Bundan sonra qriqorian kilsəsinin nüfuzu daha da artdı. Osmanlıları parçalamaq istəyən və Rusiyanın ermənilər üzərində nəzarətini görən Qərb artıq erməni kilsəsi mərkəzi ilə əlaqələr saxlayır, onlarla münasibət qurur, danışıqlar üçün nümayəndə heyəti göndərirdi. Hətta, Qərbin bir sıra fondan tərəfindən də erməni kilsələrinə maliyyə ayrılması faktı var.

Bunun ardınca erməni din adamları tez-tez Avropaya səyahətlər etdilər. Fransa onların ən isti münasibət gördüyü ölkələrdən idi. Tez bir zamanda Fransa da daxil, bir sıra ölkələr erməni

bunu gənc ermənilərə "dənizdən dənizə böyük ermənistan" torpaqlarını bəpə etmək uğrunda fədaı borcu olaraq təqin edirdilər. 1905-1906-cı illərdə Qarabağda törədilən qırğınlar haqqında yazan Mir Möhsün Nəvvab qeyd edir ki, Şuşada qırğınlardan az sonra xəbər tutuldu ki, Şuşa erməni kilsəsinin yeraltı qatında məxfi silah-sursat var. Növbəti qırğın hazırlıq gedir. Bundan narahat olan əhali şəhər üsul-idarəsinin başçısı rus generala xəbər göndərib. Araşdırmalar

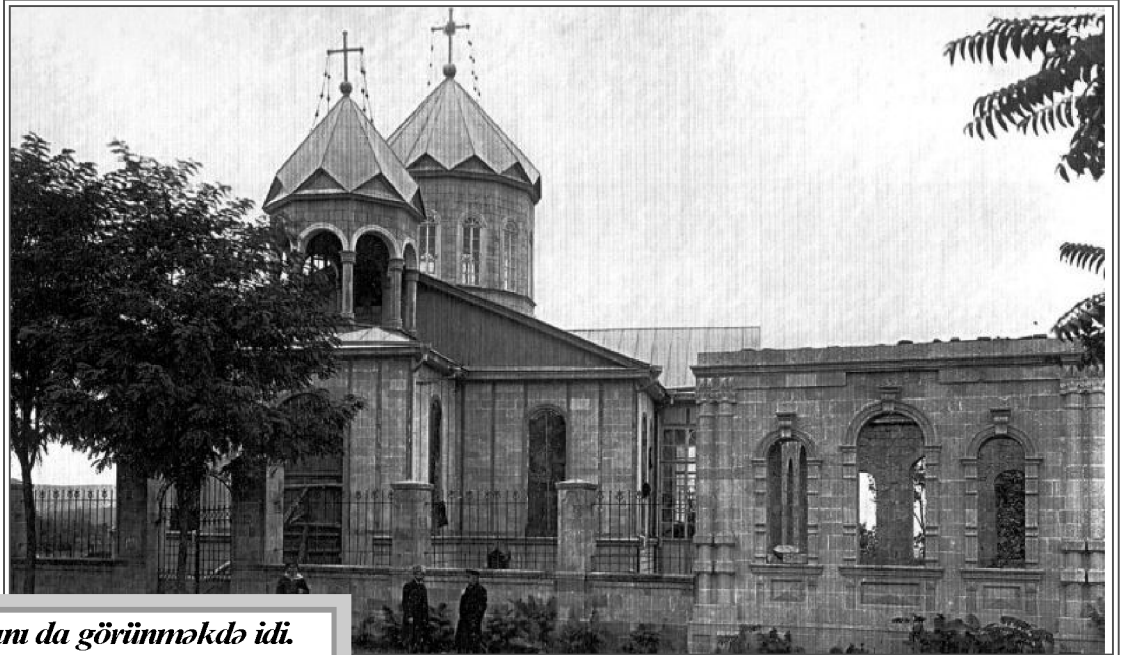
rək kəndləri yandırdılar. Əslində, türk Osmanlı onlara qarşı hər hansı hücum etməmişdi. Bu gün də siyasətlərin yalanına uyan xalq edilməyən soyqırma görə türk siyasətindən üzr görmək-dədir".

Müəllif daha bir yazısında ASALA terror təşkilatından söz açaraq, erməni qanunlarının silah gücü ilə qəbul etdirilməsi yönündə bu təşkilatın yarandığını qeyd edir. Dünyadakı erməni kilsələri ASALA-ya silah yardı-

qarşı bir sıra terror aktları törətdilər. Dövlət idarələrimiz yandırdı, vuruldu. Bu, azmış kimi, kilsə Livanda, Suriyada, Fələstində yaşayan erməni kilsələrinə də müraciət edərək maddi və könüllü əsgər yardımı istədi. Hazırda da Ermənistan siyasi elitasına qriqorian kilsəsinin təsiri var. Çünki kilsə güclüdür. Avropa dövlətləri ilə dövlətin əldə edə bilmədiyi danışıqlar erməni kilsəsi həll edir. Kilsə Ermənistanda dərin dövlət hesab edilir. Siyasət mütəəqəbas katolikosa hesab verməlidirlər.

Erməni kilsəsi və terror: Böyük yalanın izi ilə...

"Kilsə tanrı və vətəndən öncədir! Kilsə varsa, onlar da var olacaq", - deyən bir toplumun kilsə vasitəsi ilə terrorçuluğa gəlişindən bəhs edirik

mi, maliyyə yardımları edib. Təşkilat güclənən kimi dünyanın ən amansız terror təşkilatlarından birinə çevrilib. Əcdadları daşnak terrorçular kimi onlar da "vətən də, tanrı da kilsədən başlanı" prinsipini bir daha təsdiqlədilər.

"Erməni kilsəsi xristianları narahat etməlidir"

Rus diplomatı general Mayevski xatirələrində bu barədə yazırdı: "Erməni din xadimləri haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Onların dini fəaliyyəti olduqca cüzdür. Tanrı kəlamlarından kənara çıxaraq daha çox xalqları bir-birinə qarşı qoymaq, qırğınlar törətmək fəaliyyətindədirlər".

Bir zamanlar Üçmüədzinə səfər edən fransız maarifçi alim Baron de Bay da bu haqda yazırdı: "Bu kilsə bir zamanlar saxta pul düzəldənlərin yuvası olub. Bu monastr dini mərkəzdən çox siyasi mərkəz kimi fəaliyyətədir. Bu, dünyadakı saf ibadətə məşğul olan, xalqlar arasında qardaşlıq münasibətləri yaratmaq istəyən xristianları narahat etməlidir".

Erməni kilsəsi dünyada var olan erməni lobbisinin də məsləhət alacağı mərkəzdir. Bir sıra dövlətlər erməni kilsəsinin, erməni lobbisinin gücündən yararlanmaq üçün onlara müəyyən imtiyazlar verir. Məsələn, qonşu İran İslam Respublikası blokada olduğu bir vaxtda Ermənistan ilə güclü siyasi-diplomatik münasibətlər saxlayır. İranda erməni kilsələrinin mərkəzi olan Vank kilsəsi Amerikada və bəzi Qərb ölkələrində erməni lobbisinə çağırış edərək Ağ Evin İrana qarşı sanksiyalarının yumşaldılmasına çalışır. Əvəzində İran ermənilərə məktəb, erməni dili və mədəniyyəti fakültəsi açır. Erməni dərğiləri fəaliyyət göstərir, kilsələrin təmiri həyata keçirilir.

Bəhliklə, dünyada dinlərin tolerantlığı mövzusu gündəmdəyən Ermənistanında din və dinin mərkəzi terrorizmə xidmət edir. Bu gün də günahsız azərbaycanlılara qarşı sərhədyanı kəndlərdə müxtəlif terror aktları törədilir. "Böyükdən kiçiyə kimi türkləri öldürün!" əmrini isə qriqorian kilsəsi verir.

ayna.az

Erməni kilsəsinin fəaliyyəti Qarabağ müharibəsi zamanı da görünməkdə idi. Hələ 1991-ci ilin 30 may tarixində "Həyat" qəzetində "Kilsədə silah anbarı" başlıqlı yazı yayımlandı. Dağlıq Qarabağdan bəhs edən bu məqalədə kilsələrin birində 6 minaatdan elektrik detonatoru ilə birlikdə, 130 kустar üsulla hazırlanan əl qumbarası, qumbaraatanlar üçün qumbaralar, döyüş sursatı cəbhəxanası və s. haqqında məlumat verilmişdi. O zaman Respublika Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi Əsgəran rayonunda salınan Qılıcbak erməni kəndində kilsənin gizli anbarında həmin silahları tapmış və kilsəni ibadətə bağlanmışdı

vergi almaqla kifayətləndi.

Bu faktlar həm Səfəvi, həm də Osmanlı dövlətlərində görülməkdədir. Zaman keçdikcə həmin kilsələr çox ciddi siyasi birliklər heasb olunur və bir-biriləri ilə əlaqə saxlaya bilirdilər. Onların böyük maliyyə ehtiyatları vardı ki, həmin maliyyənin hansı yöndə xərcləndiyini imperiyalar zəiflədiyində bir sıra erməni siyasi hərəkatlarında izləmişik.

Çar Rusiyası Cənubi Qafqazı işğal etməyə başlayanda həm bölgədə qaçaq yaşayan, həm də Qacartar və Osmanlıdan olan ermənilər ruslarla danışıqlara girərək, müxtəlif təxribətlər, içdən parçalamalar yönündə fəaliyyət göstərirdilər. Erməni kilsələrinin katolikoslara bu işdə xüsusi rol oynayırdılar. Cənubi Qafqazda ermənilərin sayını çoxaltmaq və etnik dəyəq yaratmaq istəyən rus imperiyası Azərbaycanın xristian albanlarına da zorla qriqorian məzhəbini qəbul etdirdi. 1800 ildən artıq zamanda var olan alban katolikosluqları ləğv edildi və erməni qriqorian kilsəsinə tabe edilərək qriqorian kilsəsi kimi də fəaliyyət göstərməyə başladı.

Bölgədə erməni kilsəsinin fəallaşması

XIX əsr Osmanlı tarixinin ən ağır dövrü idi. Ruslarla 1806-1812, 1828-1829 müharibələri, 1853-1856 Kırım müharibəsi, yenidən 1877-1878 rus-türk müharibələri ölkəni dərin sarsıtmış və güdədən salmışdı. 1878-ci il müharibəsində Osmanlıda yerləşən erməni kilsə mərkəzi baş katolikos Nerses Varjabedyanın iştirakı ilə yığılaraq qərar verdi və rus ordusunun yegənə da-

kilsələrinə maliyyə yardımları ayırdı. Bu yardımlarla Osmanlıların müxtəlif şəhərlərində erməni məktəbləri və erməni mədəniyyət mərkəzləri açıldı. Çox keçmədi, Üçmüədzində yerləşən mərkəz də İrəvan və Qarabağ ərazisində eyni işləri gördü.

Erməni din xadimləri dəyərmişdilər. Tez bir zamanda Qərbin istəyi və baş katolikosun xeyir-duası ilə "Hıncak", ardınca "Daşnakşütun" kimi silahlı təşkilatlar yaranmağa başladı. Silahları və geyimlərin alınmasını, ümumiyyətlə bütün maddi-texniki təminatı erməni kilsələri təşkil edirdi. Hətta, mənbələrdə var ki, "Hıncak" terror təşkilatı aradan götürdüğü diplomatlar və dövlət adamlarının siyahısını da baş katolikos vermişdi.

Van, Qars, Ərzurum, Azərbaycanda isə İrəvan, Naxçıvan, Qarabağda kəndlərin yandırılması, soyqırımlar törədilməsi əmrini də kilsələr verirdi. Onlar

zamanı iki kilsənin yeraltı qatından çoxlu sayda tufəng, güllə, top, bomba tapılıb və şəhər meydanına çıxarılıb. Heç ruslar da bilməmişlər ki, bu qədar silah kilsəyə necə gətirilib. Ter Karapet və Asatur Vartapetov adlı keşişlər isə Şuşadan Zəngəzurdakı kilsəyə göndəriliblər.

Böyük yalanın arxasınca...

Paris Siyasi Elmlər Məktəbində müəllim işləyən Mişel Mariyan adlı erməni kökenli şəxs də Fransada yayılmanan "Espirt" siyasi dərğisində 1886-cı ildə "Qızıl dönmədən sonra erməni terrorizmi" adlı məqalə yazmışdı. Həmin məqaləsində müəllif yazır: "1875-1881-ci illər erməni terrorizminin qızıl dövrü olub. Bu dövrdə kilsələrin əmrinə uyan ermənilər, həqiqətən də inaraq, özlərinin haqlı olduğunu düşünə-